

החלום ושברו – בין ספרות להיסטוריה

'פרוטוקול', מאת יצחק בן-נר, בהוצאת 'כתר'

במאה השנים האחרונות התחולל בארץ-ישראל בכל עשור משבר חריף שהתבטא בירידה כלכלית, אבטלה ומעשי איבה. בתודעת ותיקי היישוב נחרת משבר שנות ה-20 של המאה כקשה בכולם, למרות שלא מתו בו ברעב, כמו שאירע במשבר שלפניו, ולא נסגרו שערי הארץ על-ידי השילטון, כמו במשבר שאחריו. נראה שעומק המשבר בתודעת בני הדור יונק מגובה התקוות שפרחו קודם להתרחש שותו. ואכן, ראשיתו של עשור זה בתחושה של רוממות-רוח כמעט משיחית ביישוב, שינקה מהצהרת בלפור, ניצחון המהפכה הבולשביקית, כיבוש הארץ על-ידי בריטניה הנאורה, הקמת הסתדרות העובדים, העלייה השלישית, הקיבוצים ועמק-יזרעאל – מושגים שהפכו למיתוס כבר בעצם אותם ימים. דומה היה שכאן ועכשיו מתחוללת מהפכה מופלאה העתידה לשנות פני אדם ועולם.

על רקע זה מתרחשים כמה מהמעשים הנועזים ביותר שידעה הארץ. הבולט שבהם הוא גודד-העבודה. במשך שבע שנות קיומו ניסה גודד-העבודה להגשים חלום: הפיכת היישוב היהודי בארץ-ישראל לקומונה כללית של פועלים. והנה, בשעה שנראה שהחלום קורם עור וגידים ופולגות הגדוד מתפרסות מכפר-גלעד ועד באר-שבע, הוא מתפורר לפתע – וקבוצה מרכזית מתוכו, ובה מיטב חברי הגדוד, נואשה מהציונות וירדה לברית-המועצות. רוממות הרוח ותחושת ימי המשיח נגעו כמעט באכזבה ובייאוש המר. מערבולת הרגשות העזה חוללה דראמה מרתקת, שיש בה פיתוי רב לסופר. ואכן לאחרונה נכתבו שני ספרים העוסקים בנקודת התפוררות החלום, תוך שימוש בכלים ובחומרים ספרותיים והיסטוריים דומים. האחד הוא ספרו של נתן שחם, 'עצם אל עצמו', שיצא לפני כשנתיים וזכה להתייחסות רחבה והשני הוא ספרו של יצחק בן-נר, 'פרוטוקול', שהופיע בימים אלה. 'פרוטוקול' מבקש להיות מעין דו"ח, שנכתב במקום מיסתור בחיפה, בראשית שנות ה-40, על-ידי קומוניסט ארצישראלי נרדף העומד להירצח על-ידי שליחי סטלין. הפרוטוקול עוסק בפרשה מורכבת שאירעה במחצית השנייה של שנות ה-20, לאחר התפוררות גודד-העבודה. רושם הפרוטוקול היה אז חבר מפלגה נחוש ונועז, שיצא בשליחות המפלגה הקומוניסטית (שנודעה בשם פ.ק.פ.) להרהדרוים כדי לסייע לדרוזים במרד נגד הצרפתים ובכך לקדם אינטרסים של המהפכה העולמית על-פי הנחיות מוסקבה. בהיותו שם הוא מגלה שהופקר על-ידי חבריו בארץ מטעמים הקשורים בקרע בין שני פלגים במפלגה. הפילוג חופף לקרע שחל באותו זמן במפלגות הקומוניסטיות בעולם כולו בשל העימות בין סטלין לטרוצקי על ירושתו של לנין. המאבק המר על השליטה במפלגה הבולשביקית בברית-המועצות ובמפלגות

יצחק בן-נר
פרוטוקול

הוא עצמו מודה שאין לו הסבר מספיק מדוע נרצח וייסמן על-ידי חבר מפלגה. אין הוא יודע מי הן שתי הנשים המסתירות אותו ומדוע הן עושות זאת. לא תמיד הוא יכול להתמודד עם מניעי גיבוריו ושיקולי הכוחות הנסתרים המפעילים אותם. על-כן הוא אומר בפשטות: "השאלות עדיין רבות פי כמה מן התשובות" (עמ' 456). לקראת סוף הספר, בבקשו לאחות ללא הצלחה את קרעי הפיזור העלילתי, הוא כותב דברי התנצלות: "גם עתה, שנים רבות לאחר מכן, עדיין אינני מבין הרבה. ואיך אפשר להכיל במוח אנושי קטן את כל התמונה כולה, את כל פירושיה המדויקים, את ההסתברויות וההשפעות?" (עמ' 457).

בעוד העלילה איננה משכנעת, מצליח הספר בתיאור ההווה האידאולוגית היוצרת את הרקע לעלילה. הניואנסים האידאולוגיים הדקים בתוך המפלגה, הוויכוחים בין הקומוניסטים לבין תנועת הפועלים הציונית, היחסים עם הערבים, אורח החיים של הפועלים, הקשר בין הער לים מרוסיה לבין בני העדה הספרדית, כל אלה מתוארים ביד אמן. יצחק בן-נר נטל על עצמו משימה קשה מבחינה לשונית: הפרוטוקול נכתב בידי קומוניסט בן העלייה השלישית. בהווה הארצישראלית של אותם ימים השתמש מי שקבוצת ההתייחסות שלו בשמאל הקיצוני בצורות ביטוי מיוחדות ובטרמינולוגיה האופיינית רק לפלג הפוליטי שלו. כדי להשתלט על רבדי-לשון אלה יש צורך בידע מעמיק בתחומי החברה והתרבות של התקופה. לשבתו של הסופר יש לומר שהוא עמד בכך בהצלחה. מבחינה לשונית הפרוטוקול קול, על 470 עמודיו, משחזר היטב את דרך הכתיבה של תקופתו.

התקשירויות-אקראי בנוסח מתירני. היכרות מעמיקה בתחום אחר עשה יצחק בן-נר עם התייעוד ההיסטורי. גיבוריו עוצבו מעולם הדמיון, אולם כמה מהם מזכירים דמויות אמיתיות מיוחדות במינן, שפעלו במוקד האירועים הסוערים של התקופה. כך, לדוגמא, יזרעאלי, המתואר בספר כאחד ממפקדי ההגנה, שפעל בסתר כקצין המיבצעים של המפלגה הקומוניסטית.

האחיות בעולם מהווה רקע להתרחשויות, שכותב הפרוטוקול נוטל בהן חלק מרכזי בחיפה, תל-אביב, ניו-יורק ומוסקווא. המתח העלילתי אמור להיווצר באמצעות מכתב שכתב לנין לפני מותו, המוכיח שלנין מאס בסטלין והעדיף את טרוצקי. על-פי הלך הרוח באותה תקופה אפשר לשער שמכתב כזה יכול לשנות את מהלך ההיסטוריה. שליחי השניים, סטלין וטרוצקי, מוכנים לכל מעשה, כדי להגיע אל המכתב אשר הכל חושדים, בטעות, שהוא נמצא בידי כותב הפרוטוקול.

מעשים שעל גבול הטירוף. שלד עלילתי זה גורר סידרה ארוכה ומוזרה של הרפתקאות הכוללת מעשי רצח, זיופים, ריגול, בגידה, אהבה, התאבדויות, נדודים, מירדפים וחוזר חלילה. גודש של הרפתקאות מתרכז בתוך קבוצה זעירה של כמה עשרות חברי תא של המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית, ובראשם מנחם אקרמן, שאישיותו הכריזמטית מניעה את חבריו למעשים שעל גבול הטירוף, כדי לקדם את המהפכה. במהלך אירועים אלה נקלע רושם הפרוטוקול לניו-יורק, שם הוא נעשה תוך ימים ספורים למנהיג פועלים נודע. זמן קצר אחר-כך הוא כבר במוסד קווה, נפגש עם סטלין ומקבל ממנו תפקיד סודי. בתוך כך מתפכח הכותב מדבקותו הקיצונית באידאולוגיה ומועל בשליחותו. מעתה ברור שדינו נחרץ. נרדף ואחוז טירוף הוא כותב את הפרוטוקול כעדות.

הגודש הרב של ההתרחשויות המדהימות פוגם במהימנות הספר. הקורא הפוטנציאלי של הספר מכיר, בקווים כלליים את תולדות היישוב וכמה מהאירועים הנזכרים בו יעוררו את ספקותיו ביחס למהימנות העלילה כולה. דוגמא לכך מצויה בתיאור רים של מעשי רצח פוליטיים המופיעים בספר. אמנם נכון שמספר הרציחות הפוליטיות שבוצעו בארץ גדול יותר מכפי שמקובל למנות (בתודעת הציבור נזכרים בדרך כלל, רק יעקב דה-האן, חיים ארלוזורוב וישראל קסטנר), אולם המספר המופלג של חיסולים על רקע פוליטי המתועדים בפרוטוקול מעוררים מייד אי-אמון. בין השאר מחסל אחד מחברי התא 'ציוניסטי' הנוסע לתומו ברכבת, רק כדי להוכיח לחברו את רמת הנחישות הנדרשת. אותו קומוניסט נחוש, רוצח משום מה גם את וייסמן, האידאולוג של המפלגה, ובהזדמנות זו הוא מסלק ערכי נוסף המקיים קשר עם המפלגה.

המהימנות של העלילה נפגעת כאשר רושם הפרוטוקול, הרעב ללחם, מוצא ברחוב ארנק ובו סכום כסף עצום. במיקר-ריות, החורגת מן הסביר הוא נתקל, פעמיים, בניו-יורק בנשים שהכיר בעבר. בעיקבות הפגישה עמהן מתחולל מפנה דראמטי במהלך הסיפור. חמש פעמים הוא ניצל ממוות ברגע האחרון ממש, בנסיבות לא משכנעות. הנטיה אל התיאור הקיצוני מגיעה עד לאבסורד, כאשר הוא מתאר את מות אהובתו בקיבוץ של גודד-העבודה. לתיאור הסוריאליסטי של הגוויה מוסיף המחבר תינוקת הנצמדת אל שדה. לתינוקת, שכמודגש היא עתידה להיות אילמת, לא נועד תפקיד במהלך הדברים ושילובה המאולץ והמלודרמטי הוא מסימני החולשה של הספר.

מדוע נרצח וייסמן, המחבר, המודע לפגמי העלילה, מבקש לפתור כמה מהפרשות המסובכות שלא התרקמו לתיאור אחדותי, בדרך שרירותית. הוא מטיל על רושם הפרוטוקול לדווח על קשיי הגיבוש.

"ניכר שהסופר יודע כיצד להסתייע בחומר היסטורי והוא מקפיד לשמור על הדיוק... המתח איננו נשמר העלילה מפוזרת והניסיון לגבשה שרירותי"

ההופכים אותו לכלי מומלץ להבנת תולדות היישוב. וכך, ספר שפנה אל הבדיה נמצא תורם לתיאור המציאות שהיא, לפעמים, דמיונית יותר מהדמיון. ●

קולנוע

רחל נאמן

בעד ההזיה

'נגוע', פריז תל-אביב

סרטו של עמוס גוטמן הוא הצהרה אישית מאוד, לעיתים מפתיעה, לעיתים מייגעת, ובסך-הכל מותירה רושם מעורב. עם זאת, טוב שנעשה הסרט הזה, מפני שעתה יוכל גוטמן – שהוכיח כבר את

טית, הוא מעין בן דמותו של ירחמיאל לוקאצ'ר ('לוקה'), מפקד בית-הספר הצבאי של גדוד-העבודה, שהיה, ככל הידוע לנו היום, סוכן קומוניסטי. קשה להימנע מהשוואת דמותו של מנחם אקרמן, הנערץ והשנוא על מחבר הפרוטו-קול ואשר בגללו חל הקרע במפלגה, עם מנחם אלקינד, אחד ממנהיגי הנערצים של העליה השלישית, שפילג את גדוד-העבודה וירד בראש קבוצה מהם לברית-המועצות. אוריה, מנהיג הפ.ק.פ. בספר, מזכיר את 'דניאל', אישיות מיסטורית, שהנהיגה את המפלגה בראשית שנות ה-20 (לימים אמר עליו בן-גוריון, שהיה מן המחוננים במנהיגים שהכיר). דניאל, כמו אוריה, השתמש בשמות שונים, התגלגל בארצות שונות ונעלם בסופו של דבר בברית-המועצות.

אורח חייהם של חברי פ.ק.פ., רדיפתם, סילוקם ממקומות עבודה, נסיונות השווא שלהם ליצור קשר עם פועלים מעדות המזרח, המגעים העקרים עם לאומנים ערבים, הוויכוחים הארוכים על דרכי המהפכה – כל אלה מייגעים מבחינת התי-אור הספרותי, אך ככל שהדבר קשור בהארת הנושא מהזווית ההיסטורית, מדייק הסופר עד כדי תיאור אותנטי. הישג זה ראוי לשבח מיוחד בשל העובדה שהמחקר ההיסטורי בתולדות התנועות הפוליטיות בארץ-ישראל בשנות ה-20 נמצא בשלבים ראשוניים. במיוחד דל הדיון ההיסטורי בניתוח תולדות המפלגה הקומוניסטית ויצחק בן-נר נזקק, מן הסתם, למקורות ראשוניים. מצב המחקר איננו מקל על הסופר גם בתיאור ההווה התרבותית והחברתית.

הדימוי של הדור, שנעשה לאתוס, מתווה כאילו קו ישיר בין קדחת וביצות, הסתפקות במועט וסגפנות לבין פורטניות בתחום יחסי-המין. על-פי האתוס שהונחל לנו, ההתקשרות בין בחורים לבחורות בתקופה הנידונה היתה אישית ומלאת מעצורים. יחסי-המין הם פרי הבשלה ממושכת של אהבה רומנטית. הספר שלפ-נינו מציג מערכת יחסים אחרת שבה, בצד התרומות אהבות עמוקות, יש גם התקשרויות-אקראי בנוסח מתירני למדי. הבדידות והמצוקה הולידו כמיהה למגע גופני וכותב הפרוטוקול, הסגפן, המקדיש את חייו לפעולות קיצוניות, יכול בקלות רבה למצוא מפעם לפעם פורקן לצרכיו המיניים ללא חיזור וללא מחוייבות ריגשית.

גם בתיאורים אלה הצליח בן-נר לחדור דרך מסך המיתוס אל המציאות ההיסטורית. לתיאור מדוייק זוכים פרטים כמו רכבת העמק, ראשית ההתיישבות המוש-בית, חדר האוכל של בית-חרושת נשר, ועדי הפועלים, כבישי הגליל וכיוצא באלה נושאים שוליים, כאלו המחייבים מאמץ מחקר לא מבוטל. ניכר שהסופר יודע כיצד להסתייע בחומר היסטורי והוא מקפיד לשמור על הדיוק.

הספר יצא בהוצאת 'כתר', במיסגרת סידרת הסיפורת. יצחק בן-נר, המדגיש ש"כל הדמויות והאירועים הם פרי הדמיון, להוציא אלה שחיו והיו באמת", התכוון כנראה, לרקום רומן מרתק שבו החברה הארצישראלית של שנות ה-20 מהווה רק רקע. התוצאה שונה. הספר נקרא באיטיות, המתח אינו נשמר, העלילה מפוזרת והני-סיון לגבשה שרירותית. והנה דווקא הרקע, ההווה, אורח החיים, התיאור ההיסטורי והדיון האידיאולוגי נעשים לגיבורי הספר

על דראמה במושגים מקובלים אין נ לדבר. רובי עובד בחנות המכולת של סב ומתגורר עמה בדירתה. יש לו ידיד הומ סכסואל, אילן (עמי טראוב), והשניים יו אים לגנים לחפש זיונים. בגן פוגש רובי ז עזרי (בן לוי), צעיר חיפני שנכנס מקרוב למעגל הפגישות ההומוסקסו: ליות. הוא מקרב אותו, אחר-כך מרחיק בינתיים מבקרת אותו ידידה מהעו והמפגש עמה אינו עולה יפה. רובי מכנ לדירה הריקה – הסבתא בנופש – ע פועלים ערביים העובדים בבניין סמ ומבלה עימם כמה ימים. הסבתא חוזר הערבים הולכים ורובי מבין שלעולם י יעשה את הסרט שלו. הסיפור צנום מאו אולי צנום מדי לסרט עלילתי באורך מל ובכל זאת מצליח הסרט להעביר א תחושת ה-Ennui וההודקקות הנואש

'נגוע' של עמוס גוטמן: שני הערבים, כמו בחלום של חנה מ'מיכאל שלי, יספ לרובי עוד דפיקה אחת

הודקקות קיומית ממש, להזיה. אט-א מתברר שרובי רוצה לעשות סרט לא מפ שיש לו משהו להגיד לעולם, אלא דווק מפני שעולמו ריק ועלוב כל-כך, על ס התאבדות. ההזיה – קרי, הקולנוע – זוו דרכו של רובי לחיות. לספר על עצנ לעולם, זהו ניסיון לפתור את הדילמה. בתמונה הראשונה, שבה הוא יוש בכורסה, פרופיל למצלמה, הוא אומר זא בגלוי. הסרט הוא בשביל האגו, "להוכי שאתה קיים". בכלל, יש הרבה אמירוו מעט חוויות. במקרים רבים בא הדיאלו (שכתבה עדנה מזי"א) במקום התרחשו דרמאטית. משום כך יש לסרט מראו 'שטוח' מאוד – בדומה, אולי, למונולו הארוך מול המצלמה שאותו יצלם, כן אומר רובי ברגע של יאוש, אם לא ישי מימון לסרטו. אבל דווקא המראו ה'שטוח' הזה מתאים, כמו כפפה, למצנ הרוח ולדיוקן הנפשי של הדמויות המאיי שות את הסרט. בחייהם של רובי, איל ועזרי שליטים השימון, הדיכאון והבי חילה. הכל עומד בסימן של אפאתיה.

גם משחקו של יונתן סגל, בתפקיד רובי קולע למצב-רוח זה. הוא אינו יוצא מכליו אפילו פעם אחת, גם לא לנוכח אביו, הבא לביקור קצר כדי להטיח בכך את כל התקוות הנכזבות – קטע מיותר, צפוי מדי באותה ארשת של ילד מפונק המחפש צעצוע שיוכל לקלקלו, הוא פונה לכך הסובבים אותו ולאחר זמן-מה ברור לגמרי

יכולתו בסרטו הקצרים – לנטוש את המעגל הצר של 'אני וזולתי אין' ולפרוץ ליצירה בשלה וגדולה יותר. 'נגוע' מזכיר בחולשותיו את 'טרנזיט', סרטו הארוך הראשון של דני וקסמן. היצמדות לסיפור בגוף ראשון, התחמקות מיצירת דראמה שלמה ומגובשת – חולשות אופייניות להתחלה. אבל לגוטמן, כמו לווקסמן בשעתו, אין צורך באפולוגטיקה – הזיקה שלו לקולנוע וכושר הביטוי שלו נותנים מקום לתקווה שלפנינו בימאי מקורי ובעל משקל.

הסרט חושף קטע מחייהם של הומוסק-סואלים. רובי (יונתן סגל) הוא הומוסק-סואל המתלבט עדיין כיצד לחיות בעולם הטרוסקסואלי. רובי הוא גם בימאי סרטים המנסה לגייס כסף להפקת סרטו הארוך הראשון. חבל שגוטמן נכנע לפיתוי להתקרב לגיבורו עד כדי הזדהות ממש והשתמש בקלישאה שאינה תורמת הרבה לסרט ולעיתים אף מגחכת את גיבורו. הצעיר המדוכדך, הנרקסיסטי, הבודד, מעורר אמון; בימאי הסרטים הפרטננציוזי מעורר גיחוך. ובכל זאת, כמו הרבה פאר-דוכסים בסרט הזה, יש הצדקה מסויימת גם לקלישאה הזאת; כי רובי הוא בגלוי בן דמותו של גוטמן, והנה גוטמן עשה סרט והסרט הוא-הוא הסרט שרוצה רובי – בתוך הסרט – לעשות. סרט על עצמו, על חייו, על ידידיו, על הדילמה של להיות או לא להיות הומוסקסואל.

על דראמה במושגים מקובלים אין מה לדבר. סרטו של עמוס גוטמן, 'נגוע', הוא הצהרה אישית מאוד, לעיתים מפתיעה, לעיתים מייגעת, ובסך-הכל מותירה רושם מעורב. עם זאת, טוב שנעשה הסרט הזה... יש כאן ציור דיוקן שלם. גיבור צעיר שהוא גם זקן, הומוסקסואל הבורח להזיה וילד אינפנטילי המחפש מישהו לישון בזרועותיו